

ב. בערוך השלחן (יא, כו) פקפק בדין פשתן נטוע, ואפילו בדיעבד צידד לפסול – על פי דברי התוס' בסוגיתנו (בד"ה היינו). ולא הבנתי דבריו, הלא אמרו בגמרא 'הכא מעיקרא חיטי...', וכתבו הפוסקים שמשמע שכך היא המסקנא וכפי שפסק הרמב"ם, שמועיל שינוי גמור לגבוה, ומניין מוכח בתוס' שאינם נוקטים כן.

ג. יש להעיר על מה שאמרו בגמרא 'אליבא דמאן דאמר עיקר שירה בכלי לא תיבעי לך דודאי אסיר' – והלא בני מעיים שעשה מהם פארות נשתנו מהווים הקודמות, והרי הסקנו לעיל שיש שינוי לנעבד להתירו לגבוה.

וצריך לומר שאינו שינוי גמור כקמה שעשאה קמת, אלא דומה יותר לצמר הבהמה שעשאו חוטים, שחזותו עליו.

נראה פשוט שאין חילוק בין בהמה שנעבדה לבהמה שנרבעה על ידי אדם, שהרי השוו בגמרא לעיל את דיניהם להדדי (באור הלכה שם).

וחפץ הניתן כאתנן, האם כשר לדבר מצוה – הנה הביא הרמ"א (או"ח קנג, כא) מרבנו ירוחם, שהאתנן עצמו [לאפוקי דמיון] אסור לדבר מצוה כגון בית הכנסת או ספר תורה. ומשמע במגן אברהם שם שרבנו ירוחם יחיד בדבר זה [וגם לדבריו אינו אלא מדרבנן], ולכן הקל בספיקו.

ולכאורה נראה לבאר דעת שאר פוסקים המכשירים, כי אין ללמוד אתנן מנעבד – כי שם נעשתה עבירה בחפץ עצמו. ועוד הלא אמרו לעיל (מו:): שאתנן קל מנעבד, שהרי נעבד אסור להדיוט ואתנן מותר, ואם כן יש לומר שזה שהשיבו דבר מצוה כלגבוה, דוקא בנעבד החמור. ואפילו אם ננקוט שהמשתחוה לדקל לולבו פסול מדאורייתא, אין ללמוד מזה לאתנן. ובפרי יצחק (ח"א י) לא כתב כן.

עוד היה אפשר לומר שלא אסר רבנו ירוחם אלא בבית הכנסת שדומה לבית המקדש, וכמה הלכות החמירו בו כדבר שבקדושה, וכן ספר תורה הלא הוא דבר שבקדושה, אבל כגון ציצית ולולב – אפשר שמותר אף לשיטתו. ואולם מסתימת דברי רבנו ירוחם (כג, א) 'לבית הכנסת או לדבר מצוה' אין משמע כן. וכן מפורש בדברי הפוסקים (ע' פמ"ג קנג בא"א מז, ושם תרעג לענין נר חנוכה; שו"ת אבני מלואים כז).

בית תיפלה של עכו"ם – הפיכתו לבית הכנסת; הביא המגן-אברהם (קנד סקי"ז) מהרא"ם להקל בזה. לפי שאין עובדים את הבית עצמו. ובספר אליה רבה (שם) כתב שאין להקל לעשותו בית הכנסת קבוע. והביא המשנ"ב שכמדומה העולם נוהגין להקל, כמג"א.

והוסיף המשנ"ב (ובבאור הלכה) שכל זה דוקא כשלא העמידו בתוכו את אליהם, אבל אם העמידו שם – נעשה הבית תשמיש לע"ז ונאסר בהנאה אף להדיוט, ואם כן אפילו ביטלוהו נעשה מאוס לדבר מצוה. ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א מט) כתב שאמנם נהגו הרבה באמריקה התר כדעת המגן-אברהם, אך הוא אינו מורה היתר, אף כי אינו אוסר את אלו שכבר נעשו. מלבד אם הכנסיה נחרבה ברובה, ואף הכתלים הנשארים לא ישארו כמות שהן, כי צריכים תיקון רב – אז מסתבר להתיר, ויקדישוהו לבית הכנסת אחר התיקון והבניה.

ועיין שם עוד (בס' מז-מח) בענין בית הכנסת שהבית הסמוך לו נמכר לבית תיפלתם, ורק כותל אחד מפריד ביניהם – והורה שאין בזה שום חשש לדינא ואין לבטל את בית הכנסת בשל כך.

דף מח

'גידעו ופיסלו לשם עבודת כוכבים' – שתי משמעויות לפועל 'פיסל'; מלשון פיסול [כמו פסל

לך שני לכת אבנים] – חיתוך וחיטוב כדי ליצור צורה מסוימת. וכן מלשון פסולת – גדיעת ענפים מתים [מקסמין מזרדין מפסלין עד ראש השנה]. שביעית ב,ג]. ושתי המשמעויות נכונות בענייננו.

הכי קאמר, שתים לדברי הכל ואחת מחלוקת דרבי שמעון ורבנן – פירוש, אילן שנטעו מתחילה לשם ע"ז, וכן אילן שגדעו ופיסלו לשם ע"ז – שני אלו מוסכמים על הכל, וכגון שנתכוין לעבוד לאילן. אבל העמיד תחתיה ע"ז – אינו אלא לרבנן אבל ר' שמעון חולק (תורי"ד). בטעמו של ר' שמעון יש שכתבו, אפילו אם נטע האילן מתחילה לצורך ע"ז שיציב תחתיו – אין דין 'משמשי' במחובר, לכך האילן לא נאסר (כן כתב הרמב"ן וכ"ה בריטב"א). ואולם מדברי התוס' נראה שאין מדובר בשנטעו מתחילה לכך, כי אז אפשר שאסור לדברי הכל, שכשם שהנעבד עצמו נאסר כשנטעו מתחילה לכך, הגם שהוא מחובר, כך הדין גם במשמשי ע"ז (ע"ע בראשונים. וע' בחזו"א ס,יא; חדושים ובאורים ו,יג).

(ע"ב) 'היתה גזולת את הרבים ועבר תחתיה – טהור' – רש"י פרש (וכ"ה בירושלמי) לפי שטומאה זו מדרבנן היא, לא גזרו חכמים באופן זה שגזולת את הרבים.

נראה להוסיף שמלשון הרי"ד (נ. במהדור"ק) נראה שהאיסור לעבור תחתיה – משום הטומאה הוא. כלומר, גזרו טומאה כדי להרחיק משם רגל אדם, וגדרו של האיסור הוא משום טומאה, וכדוגמת ארץ העמים. ואם כן בגזולת את הרבים שאין איסור, אין שייך טומאה. וכיוצא בזה אמרו להלן (נב) אודות ע"ז שביטלה, כיון דאיסורה בטיל טומאה נמי בטלה – לפי שהטומאה נצמחת מן האיסור.

והראב"ד פרש (והובא בראשונים), לפי שאין מניחים תקרובת במקום הילוך העוברים ושבים, והרי טומאתו רק משום התקרובת המונחת תחת העץ, כמבואר בגמרא [והרי זה נידון כספק טומאה ברשות הרבים שטהור. ריטב"א].

יש לעיין, מי לא עסקינן כשהיא מצלת גם ברשות היחיד ונוטה החוצה, והרי האילן מאהיל על התקרובת שמבפנים ועליו. ודוחק לומר שלפירוש זה אכן מדובר רק כשכל נופה בחוץ. ואולם י"ל שכיון שהספק למעשה הוא על האדם העומד ברה"ר, לא אוליגן בתר מקור הטומאה ומקומה (ויש להאריך בזה – עתוס' פסחים ט. ובחדושי רבנו דוד. וע' באריכות בספר אמרות טהורות פסחים כז,ג).

ואולי יתכן שלשיטה זו עיקר הטעם שטימאו את העובר, משום שהוא בגופו מאהיל על התקרובת, אבל משום האהלת האילן עליו ועל התקרובת – אינו טמא ודאי, שהרי האילן פעמים שאינו מביא את הטומאה, כשיש חללים בין הענפים וכדו'. ולכן ברשות הרבים שאין מניחים תקרובת, אין חשש האהלה עליה. ומצד האהלת האילן – הוי ספק טומאה ברה"ר, כי שמא אינו מביא את הטומאה כאמור.

'אי אפשר דליכא תקרובת עבודת כוכבים' – לאו דוקא, אלא בדרך כלל כן הוא [ומצינו עוד כיוצא בזה]. או גם יש לומר, כיון שודאי היתה שם תקרובת בזמן מן הזמנים, שוב כל העובר שם דינו כטמא ודאי, שהרי ודאי היתה וספק ניטלה ספק לא ניטלה, ואין ספק מוציא מידי ודאי (ריטב"א).

יוסבר רבי יוסי זה וזה גורם אסור [והתנן] רבי יוסי אומר... ואין נוטעין אגוז של ערלה מפני שהוא פרי, ואמר רב יהודה אמר רב: מודה רבי יוסי שאם נטע והבריך והרכיב מותר' – אף על פי שרבי יוסי אוסר לכתחילה לנטוע את הפרי, והלא גם במשנתנו הרי מדובר על זריעת ירקות לכתחילה, ולכך אוסר ר' יוסי, ומה מקשה הגמרא? – אין זה דומה, כי הנידון במשנה נחשב כ'דיעבד', שהרי אינו מזבל

לכתחילה אלא רק זרע תחתיה והעלים נושרים ממילא בעתיד. ולכך מקשה שפיר, כיון שר' יוסי מתיר בדיעבד 'זה וזה גורם', היה לו להתיר לזרוע ירקות שם ולא לחוש לנשירת הנביה (רמב"ן, ריטב"א, רי"ד). וכן הוא לפי מסקנת הסוגיא; למאן דאמר 'זה וזה גורם מותר' הגם שלכתחילה אסור, כנטיעת פרי ערלה – מותר לזרוע ירקות תחת האשרה אף בימות החמה, שאין זה נידון כלכתחילה וכו"ל. וכן מבואר בראשונים (רמב"ן ור"ן להלן סב.) שזריעה זו אינה נחשבת כלכתחילה, כיון שספק הוא אם מזבל אם לאו. והמאירי כתב: אכן לא הותר אלא לזרוע במרחק מה מן האשרה, שאין ודאות בהשבחת הנביה, אבל מתחתיו ממש – אסור.

ובעיקר איסור נטיעת האגוז לכתחילה, משמע בר"ן הטעם מפני שהוא כמבטל איסור לכתחילה, שאסור הדבר מדרבנן. (ודעת הראב"ד שביטול איסור לכתחילה אסור מן התורה, אך אפשר שאין דבריו אמורים אלא בביטול איסורין בידים ברוב, ולא בגרם כגון זה.) ואולם יש מן האחרונים שכתבו שאסור הדבר מן התורה, שהרי הנאה זו של נטיעה יש בה שוה פרוטה, והרי נהנה מאיסורי הנאה (כן כתב בפשיטות החזו"א יר"ד נו, ב. [ותמה ע"ד התוס' בפסחים (כו:)] שאין נראה כן מדבריהם. וצ"ב שלא הזכיר מאומה מדברי הר"ן. ואפשר שמהר"ן אין הוכחה גמורה, כי כתב טעם הכולל יותר, כגון ששותלו בשל אחרים שאינו נהנה כלל. וע' בספר מנחת שלמה (ח"ב נה, ב) שהקשה מדברי הר"ן על החזו"ד והישוע"י שכתבו לאסור ביטול איסור הנאה לכתחילה מהתורה כיון שע"כ הוא נהנה מהאיסור. וכן ע"ש בסו"ס פד]. וכדעה זו שאסור הדבר מן התורה, כתב הר"ד מקרלין – בקונטרס שבסוף ספרו 'יד דוד' ח"ב).

דף מט

באורים בפשט; ליקוטים מפוסקים אחרונים

'מאי לאו הא ר' יוסי והא רבנן' – ואע"פ שחכמים סוברים זה וזה גורם אסור, אעפ"כ אם זרע אגוז של ערלה, מודים שהגידולים מותרים. והטעם, כתב הרמב"ן על פי הירושלמי, לפי שהפרי כלה בקרקע עד שלא יצמח (וכ"ה בריטב"א ועוד).

והנה כתב בספר חוות דעת (י"ד קג, א) שאיסור שנסרח ונפסל לגמרי מאכילה, באופן שהותר – גם אם חזר ותיקנו ע"י הוספת חומרים אחרים – לא חזר ונאסר, שכבר פקע איסורו ונעשה כעפר [ובספר חלקת יואב (י"ד יא) חולק]. ולאו דוקא באיסורי אכילה, אלא אפילו באיסורי הנאה – כשנסרחו פקע איסורם לעולם.

והקשה על דברי עצמו מסוגיתנו; הלא מבואר כאן שפרי אסור שנטעו והצמיח, מותר משום 'זה וזה גורם' – משמע שאילולא שהיה כאן גורם אחר של התר (הקרקע), היו הגידולים אסורים, והלא הצמח נתהווה רק לאחר שהפרי האסור נסרח ונפסל מאכילת כלב, אעפ"כ כיון שבא בגרמת איסור הנאה – אסור.

אכן לפי שיטת הירושלמי והראשונים הנ"ל, מלבד הטעם של זה וזה גורם מותר, קיים כאן טעם נוסף להתר – שהאיסור כבר כלה ובטל מן העולם. [ואפשר אף ר' יוסי סובר טעם זה ע' ריטב"א. ואולם לדעת התוס' נחלקו בזה רבי יוסי וחכמים].